

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN BAŞKOMUTANLIĞA GETİRİLMESİ

Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU*

Öz

Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele döneminde Kütahya ve Eskişehir Muharebelerinden sonra TBMM'nin 5 Ağustos 1921 tarihli kanunuyla ve üç ay süreyle Türk Ordusu'nun Başkomutanlığına getirilmiştir. 20 Temmuz 1922'de Başkomutanlık yetkisi TBMM tarafından süresiz uzatılan Mustafa Kemal Paşa, Büyük Taarruz'da ordunun başına geçerek zaferin kazanılmasında önemli bir görev üstlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Başkomutanlık, Milli Mücadele, TBMM, Büyük Taarruz.

Abstract

Calling The Duty Of Mustafa Kemal Pasha To Chief Commander

In the era of National Struggle, after the battles of Kutahya and Eskişehir, Mustafa Kemal Pasha had been appointed to "chief in command" of Turkish army for 3 months time with jurisdiction of TBMM legislation in August 5th, 1921. With his chief in command jurisdiction being extended without time limit by TBMM in July 20th, 1922, Mustafa Kemal Pasha had taken the helm of Turkish army in "The Great Offensive" Dumlupınar Battle and played a very important role in victory.

Key words: Mustafa Kemal Pasha, Chief in Command, National Struggle, TBMM, The Great Offensive.

Başkomutanlık Kanunu'nun gündeme gelmesini ve devamını gerektiren nedenler, ülkenin içinde bulunduğu durum ve zorunluluklardan kaynaklanmaktadır. Yunan ordusunun 10-25 Temmuz 1921 tarihleri arasında Kütahya ve Eskişehir yönünde gerçekleştirdiği saldırı karşısın-

* Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

da Türk ordusu tutunamamıştı. Bu başarısızlık üzerine TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 18 Temmuz'da cephe karargâhı Karacahisar'a geldi. Mustafa Kemal Paşa, orduyu bir arada tutmak ve savaşı istenilen noktada kabul etmek amacıyla cephe komutanı İsmet Paşa'dan ordunun Sakarya'nın doğusuna çekilmesini istedi. Bu emir üzerine Türk Ordusunun büyük bir kısmı daha fazla zarara uğramadan 25 Temmuz akşamına kadar Sakarya'nın doğusuna çekilmeyi başardı.¹

Türk ordusunun bu manevrasını zorunlu kılan sebepleri Mustafa Kemal Paşa şöyle açıklamaktadır:

“İkinci İnönü Savaşı’ndan sonra, genel seferberlik yapmış olan Yunan ordusu, insan, tüfek, makineli tüfek ve top sayısı bakımından önemli derecede üstündü. Yunan ordusu hücumla geçtiği zaman Türk tarafı milletin bütün kaynak ve imkânlarını düşman karşısında toplamaya daha elverişli ve yeterli görünmüyordu. İki ordu arasında kuvvet, araç ve şartlar bakımından kendini gösteren ölçsüzlüğün elle tutulur başlıca sebebi buydu. Buna karşılık tümenlerin taşıt araçlarını bile tamamlayamayan ordunun hareket kabiliyeti yoktu. Yunan milletinin bütün gücüyle yaptığı bu taarruz karşısında askerlik bakımından görev, Milli Mücadele’nin başından beri yapıldığı gibi saldırıya direnmek ve durdurup etkisiz bırakmaktı. Yeni orduyu kurmak için zaman kazanmak gerekiyordu. Ordunu derlenip toparlanması ve güçlendirilmesi böylece mümkün olabilecekti. Düşman takip ederse hareket üssünden uzaklaşacak, ulaştırma hatları kurmaya mecbur kalacak, beklediği güçlüklerle karşılaşacaktı. Buna karşılık Türk ordusu toplu bulunacak ve daha elverişli şartlara sahip olacaktı. Geri çekilmenin en büyük sakıncası, Eskişehir gibi en önemli yerleri ve birçok toprağı düşmana bırakmaktan dolayı kamuoyunda doğabilecek manevi sarsıntıydı. Kısa zamanda elde edilecek başarılı sonuçlar bu sakıncaları kendiliğinden ortadan kaldıracaktı. Askerliğin gereği tereddütsüz uygulanmalıydı.”²

Heyet-i vekile Reisi Fevzi Paşa, 23 Temmuz'da Yunan saldırısı ve askeri durum hakkında meclis gizli oturumunda bilgi vermiştir. Fevzi Paşa, bütün kuvvet ve malzemenin düzenli olarak Eskişehir hattına çekildiğini belirterek, “muzaffer olamadık ama muvaffak olduk” demiştir. Geri çekilme ile ordunun dinlendirilmesi ve takviyesi hedeflenmiştir. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra bir meydan savaşı ile düşmanın yenileneceği umulmaktadır. Fevzi Paşa, meclisin Ankara'da olması sebebiyle düşmanın hedefinin burası olacağını, merkezin Ankara'dan Kayseri'ye naklinin uygun olacağını ifade etti. Düşman harekâtı karşısında ordu serbest ol-

¹ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 327-330, 336-341, Ankara 1983.

² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 412-413, İstanbul 2005.

malydı.³ Bunun üzerine mecliste çeşitli düşünceler ileri sürülmeye başladı. Kararı yanlış bulanlar, Ankara'dan çekilmenin halka ve orduya kötü etki yapacağını, orduda panik yaratabileceğini, meclisin gitmemesini, halkın serbest bırakması istendi.⁴ Bazıları ise, Ankara'da kalmanın da gitmenin de zararlı ve tehlikeli olduğunu, buna hükümet ile ordu komutanlarının karar vermesi gerektiğini söylediler.⁵ Birleşilen nokta, ülkenin büyük bir buhran içinde olduğu bir zamanda askeri harekâtın eleştirilmemesi gerektiği idi.⁶ Memleket elden giderse, bunun mesulü kim olacaktı. Hükümet şiddetle eleştirilerek, iş görmemek, çalışmamakla suçlandı. Ordunun ihtiyaçlarından söz edilerek, “*önce, orduyu takviye etmek için ne yapmak lazımsa yapılsın*” deniliyordu. “*Cephe gerisi cephe kadar mühimdir.*” Fevzi Paşa, cephe kadar cephe gerisinin de önemli olduğunu belirtti. Görevin güçlüğüünün meclisi sınırlendirdiğini söyleyerek, subay eksikliği, elbise, çarık, teçhizat, ekmek, matara, ulaşım sorunlarına değindi. Bunlar olmadan genel seferberliğin yararlı olmayacağını ifade ederek, ilk kez açık olmamakla beraber, başkumandanlık vekâletinden söz etti. “*Olağanüstü önlem gerekli midir, ordumuzu nasıl donatalım, takviye edelim sorunlarının düşünülmesini istedi.*”⁷ Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey'e göre, bütün hayat kaynaklarını başvurmalıdır. Malatya Milletvekili Lütfi Bey, meclisin naklinin dış etkisinin de düşünülmesini istedi. “*Ülkenin pek çok parçasını bıraktıysak, Ankara'yı da bırakabiliriz. Kahramanlık gösterip, 10-20 gün kalalım demek doğru değildir*”⁸ dedi.

Bu arada meclisin, durumu yerinde görüp incelemeleri için cepheye gönderdiği Rıza Nur (Sinop), Vehbi (Karesi) ve Mahmut Esat (İzmir) Beylerin hazırladıkları rapor 2 Ağustos 1921 tarihli gizli oturum gündemine alındı. Rapora göre; ordunun geri çekilmesi muhtemel bir felaketi önlemiştir. Manevra gereği olduğu gibi, durumun zorluğunu gördükleri için ordu geri çekilmişti. Ordunun disiplini, kumandası, maneviyatı iyi idi. Bazı birliklerin 24 saatte 84 kilometre yol yürümeleriyle iftihar edilmelidir. Geri çekilme esnasında kayıp, yaralı, esir verilmiş, bazı malzeme bırakılmıştı. Cephe gerisi hizmetler iyi yapılmamıştı; askerin erzak ve çarığı yoktu. Bir kısmı çıplak ayaklı çorap ve kundurası yoktu. Diğer bir kısmı ise, soğukta, açıkta ve kaputu yoktu. Su, fiçı ve mataraları eksikti. Askerin %20'si süngüsüzdü. Geri çekilme sırasında 4000-5000 civarında yaralı ve şehit verilmişti ve subaylar maaş alamamışlardı. Askerin %80'nin elbiseleri eskidi. Buraların köyleri haraptır. Çadır ve iç çamaşırı yoktu. Gazete ulaşmıyor, casusların propagandaları, özellikle de açlık ve

³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, II, s. 101-103, 110-111, Ankara 1985.

⁴ A.g.e., s. 103.

⁵ A.g.e., s. 106-107, 122.

⁶ A.g.e., s. 104-107.

⁷ A.g.e., s. 110-113.

⁸ A.g.e., s. 122, 124-127.

susuzluk propagandası, askeri firara teşvik ediyordu. Asker ailelerinden gelen mektuplar ya alamıyorlar veya çok geç alıyorlardı. Raporda, cephe gerisi hizmetlerin iyi yapılamamasından hükümet ve ilgili bakanlıklar sorumlu tutulmuştu. İhtiyaçların acele giderilmesine dikkat çekilmişti. Meclis dağıldığı, çekildiği propagandasının olumsuzluğu ifade edilmişti. Ankara'nın düşmesiyle davanın bitmeyeceği, fakat ülkenin zor duruma düşeceği belirtilmiştir.⁹

3 Ağustos günü Maliye Vekili Hasan Bey (Trabzon), mali durum hakkında bilgi verdi. Bütçe açığı büyüktü. Meclisçe yeni bir gelir kaynağı kabul edilse bile bunun etkisi ancak dört ay sonra içinde görülebilecekti. Ordunun ihtiyaçları için belki, tekâlif-i harbiyeye başvurmak zorunluluğu ortaya çıkacaktı. Birçok kanuna ihtiyaç vardı.¹⁰

“Bu milletin azamî kuvvetini bir noktaya cem edelim ve bir zat hiçbir mani ve hail olmaksızın milletin bütün kuvvetini ve azmini menafie sevk etsin, zaferi kazansın... kimdir? Meclis-i Milli namına çalışacak bu zatın intihabı lazımdır. Bir Başkumandan Vekili istiyoruz... Meclis Reisidir. Kumandayı idare etsin. Milletin kuvvetini bir araya toplamak üzere bütün kuvvetimizi salâhiyet-i namahdude ile verelim sual, cevap yok, bilahare neticeye göre mülâhaza... ef'al ve amaline kimse-nin müdahale etmeyeceği salâhiyeti vasia ile Başkumandan vazifesi-ni bir zatın deruhte etmesi lazımdır.”¹¹

Aslında Eskişehir ve Kütahya muharebelerinden sonra Türk ordusunun Sakarya doğusuna çekilmesi askerinin daha fazla yıpranmasını önlemiş, ordunun toparlanması ve ikmal için zaman kazandırmıştı. Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa bu kararı alırken bunun manevi açıdan birçok sakıncalarının olacağını öngörmüşlerdi. Nitekim çekilme kararı üzerine ilk tepki mecliste oluştu. *“Özellikle muhalifler ordu nereye gidiyor, millet nereye götürülüyor? Bu gidişin elbet bir sorumlusu vardır. O nerededir? Onu görmüyoruz. Bugünkü acıklı ve korkunç durumun asıl sorumlusunu ordunun başında görmek isterdik.”* diyorlardı. Bu ifadelerle meclis başkanının kastedildiği açıktı. Mersin Milletvekili Selahattin Bey, kürsüden Mustafa Kemal Paşa'nın adını söyleyerek ordunun başına geçmesini istedi. Bu teklife karşı olanlar olduğu gibi, taraftarları da çoktu. Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun başına geçmesini isteyenleri ikiye ayırmak mümkündü. Bazı milletvekilleri ordunun tamamen yenildiği, durumun telafisinin imkânsız olduğu, böylece milli davanın kaybedilmiş olduğu kanaatine varmışlardı. Bu sebeple duydukları öfkenin hincını Mustafa Kemal Paşa'dan almak istiyorlardı. Bozguna uğramış veya bozgunu devam edecek bir ordunun başında,

⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, II, s. 132-133, 138-140, 142-144 (2.8.1921); Ahmet Emin Yaman, “Başkumandanlık Kanunu”, *Atatürk Yolu*, Sayı: 9 (Mayıs 1992), s. 110.

¹⁰ *A.g.e.*, s. 146-150, (3.8.1921).

¹¹ *A.g.e.*, s. 158-159.

onunda itibarının yok edilmesini hedeflemişlerdi. Milletvekillerinin çoğunluğu ise samimi olarak askeri başarılarını ispatlamış ve güvendikleri için ordunun başına geçmesini istiyorlardı. Bazıları ise Meclis başkanının komutanlığı üstlenmesini sakıncalı görüyorlardı. Çünkü ordunun herhangi bir savaşta başarı kazanamayıp, yeniden geri çekilmesi ihtimali vardı. Bu durumda son umutları yok olacaktı. Fakat son umudun korunabilmesi için Mustafa Kemal Paşa'nın askeri harekâtı bizzat yürütmesi zamanı gelmişti. Böylece iki tarafın görüşleri ortak bir noktada birleşmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutanlığı üzerine alması son çare ve son tedbir olarak görüldü. Mustafa Kemal Paşa'nın bu tartışmalar sırasında sessiz kalması ve komutayı almaya yanaşmaması adeta felaketin kesin ve yakın olduğu düşüncesini destekliyordu.¹²

Bu gelişmeler üzerine milleti ümitsizliğe sevk etmek istemeyen TBMM Reisi Mustafa Kemal, 4 Ağustos 1921'de Büyük Millet Meclisi'nde yapılan gizli görüşmede şu önergeyi verdi:

“Meclisin değerli üyelerinin genel olarak tezahür eden arzu ve talebi üzerine başkomutanlığı kabul ediyorum. Bu vazifeyi şahsen üstlenmekten hâsıl olacak faydaları, azami süratle elde edebilmek ve ordunun maddi ve manevi kuvvetini azami surette arttırmak ve tamamlamak ve sevk ve idaresini bir kat daha sağlamlaştırmak için, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin sahip olduğu meşru salâhiyeti fiilen kullanmak şartıyla bu vazifeyi üstleniyorum. Ömrüm müddetince, milli hâkimiyetin ve meşruiyetin en sadık bir hizmetkârı olduğumu millet nazarında bir defa daha teyit için bu salâhiyetin üç ay gibi kısa bir müddetle sınırlandırılmasını ayrıca talep ederim.”¹³

Güçlüklerin atlatılabilmesi için, Mustafa Kemal Paşa'nın görevlendirilmesi konusunda genel bir karar oluşmuş, yetki konusu gündeme getirilmeye başlandı. Vehbi Bey, gayret edilirse ihtiyaçların 15 günde sağlanabileceğini, başta reis paşa hazretleri başkumandanlığı deruhte etmek şartıyla herkesin görevini yapacağını açıkladı. Mustafa Kemal Paşa, kendisine yetki verildiğinde, meclisin kumandaya karışacağı, bunun istenilen sonucu ve süratli karar almayı sağlamayacağını anlatmaya çalıştı. *“Meselâ yarın Ankara ahalisi öğleye kadar bana on bin don ve gömlek verecek desem, bu benim emrim olacak ve icra olunacaktır. Eğer onun için her şeyde kanun kitap ve satırlarının medlulüne mutabakatı arzu ediyor isek yapacak hiçbir şey yoktur.”¹⁴* diyerek de, istediği olağanüstü yetkilerin gerekçesini anlattı.¹⁵

Tartışmaların yoğunlaştığı diğer bir nokta ise verilecek unvana ilişkindi. Mustafa Kemal Paşa'yı Başkomutanlığa zorlayanlar bu kez, unvan

¹² Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 413-414.

¹³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, II, s. 164; Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 415.

¹⁴ TBMM Gizli Celse Zabıtları, II, s. 141-142.

¹⁵ *A.g.e.*, s. 141.

ve yetki meselesi üzerinde eleştirilere başladılar. Herkesin birleştiği nokta, Başkumandanlığın meclisin manevi şahsiyetinde olduğu idi. Salâhatin Bey, “*Başkumandan Vekili*” denmesinde ısrar etti. Başkumandanlıktan mutlaka padişahlık anlamı çıkacağından içte ve dışta kötü etkilere, yanlış anlamalara yol açacaktır. Hakkı Hami Bey (Sinop)’in Başkumandanlığa itirazı yoktur. Vekil denmesi de yanlıştı. Anlayamadığı meclisin bütün salahiyetinden maksattın ne olduğu idi. Tekliften, “*üç ay zarfında meclis yoktur*” anlamı çıkarıyordu. Bu yaklaşımlara cevap veren Mustafa Kemal Paşa, Başkumandan Vekili’nin denenmiş, yıpranmış bir kelime olduğunu, üstelik padişah ortaya çıkar vekil tayin etmedim derse ne olacağını sorar. Başkumandanlığın, meclisin manevi şahsiyetinde olduğunu, böyle bir yetkiyi vermenin doğru olmadığını bildiği için üç ayla sınırlandırdığını belirtir. İsteddiği sınırlı yetki, “*yalnız ordunun maddi ve manevi kuvvetini tezyit ve ikmalde ve ordunun sevk ü idaresini tarsinde lüzum görülecek hususati Başkumandanlığın derakap yapmasıdır.*” Zaman, her işte Meclise başvurulması için uygun değildir. Ordunun idaresi müzakereler ve münakaşalarla olamazdı. Yoksa Meclisin yetkilerini, mevcudiyetini yok edecek bir yanı hayaline getirmedigine dikkat çekti.¹⁶

Şeref Bey, işin başına bir kudretin geçmesini istediklerini, ordunun da bir Serdar-ı Ekrem istediğini, Paşa’nın da orduya ilişkin yetki verirseniz kabul ederim dediğini hatırlatarak, bu yetki verilmedikçe başarılı olmasının mümkün olamayacağını tarihten örnekler vererek savundu. Ancak, önergeden şüpheye düşmüştür. “*...Biz bir Napolyon mu yaratıyoruz...*” Diktatörlüğe doğru, Paşa’nın gidemeyeceğini, milli iradenin hizmetkârı olmayı, padişah olmaya tercih edeceğini söyledi. Milli egemenliği temsil eden meclis yetkilerini vermemeliydi, ama bugün ordunun başka türlü idare edilemeyeceği de açıktı. Hulusi Bey (Karahisar) kaygılıdır, “*korkarız ki... Paşa hazretlerini hadisat başka bir mecraya doğru çevirmesin.*” Meclis salahiyetini hiçbir zaman bir şahısta bulundurulamamalıdır.¹⁷

İkinci oturumda, Mustafa Kemal Paşa da, yasama ve yürütme yetkilerinin bir kişiye verilmesinde sakıncalar olduğunu, Meclisin bu konudaki duyarlılığından memnun olduğunu açıkladı. Meclisin varlığına herhangi bir saldırı olursa, her türlü yetkisinin kendiliğinden yok olacağını ve tabii ki yapılan işlerin de milletin arzusuna göre olacağını belirtti. Yetkili kişinin, bir üye hakkında, keyfi, örfi muamele yapmasının akla getirilemeyeceğini söyledi.¹⁸

Ülkenin içinde bulunduğu durum, kendilerine getirilen teklifler, milletvekillerinin değişik tepkiler göstermelerine neden oldu. Mustafa Durak Bey (Erzurum), konunun iki-üç gün daha görüşülmesinden yanaydı. Me-

¹⁶ A.g.e., s. 165.

¹⁷ A.g.e., s. 166-167, 177-178; Seçil Akgün, “Meclis Tutanaklarında Atatürk’ün Başkumandanlığı”, *Büyük Zafer ve Sonuçları (60. Yıldönümü Toplantı Bildirileri)*, s. 193, İstanbul 1982.

¹⁸ TBMM Gizli Celse Zabıtları, II, s. 177.

sele orduyu ilgilendirdiğinden yetki vermek gerekliydi. Millet Başkumandanı demek doğru olacaktır. Rıza Nur Bey, “...Biz adeta bir padişah intihap ediyoruz... Bu Millet Meclisi olmadığı vakitte burada Hükümet de yoktur ve dava da bitmiştir.” sözleri ile tepkisini dile getirdi. Kanuna, “TBMM'nin tadil ve feshi hariçtir... Mebusların masuniyet-i şahsiyesi...” maddelerinin konması gereğini ifade etti.¹⁹ Emin Bey (Eskişehir), ülkeyi Yunandan, düşmandan kurtaracak Mustafa Kemal Paşa'ya bir süre için yetki vermekte, kani değildir ama diktatör olarak icra etse bile ülke için yarar görmekteydi. “Hatta bendeniz, padişahlıktan yüksek makam olsa dahi veririm” derken, bir başka milletvekili, “Papulas başımızda çorba pişireceğine Paşa Hazretlerinin ayağı altında kalmaya razıyım... Bu meclise rehber olan ve toplayan kendileridir. Kuvveti bizzat meclisten almıştır... Meclis kendi reisini kumandan yapıyor.”²⁰ demiştir.

5 Ağustos'ta yapılan görüşmelerde bazı milletvekillerinin kararsızlığının iki noktada toplandığı anlaşıldı. Birincisi meclisin varlığının herhangi bir şekilde iş göremez hale getirilmesi, ikincisi de üyelere her hangi biri için keyfi ve kanunsuz işlem yapılmasıydı. Meclis Başkanı Mustafa Kemal, bu şüphe ve kararsızlıkları giderecek şekilde konuştuğundan ve açıklamalar yaptıktan sonra, kabul edilecek kanuna bu hususlarla ilgili bağlayıcı hükümler konmasının yerinde olduğunu söyledi. Vermiş olduğu önergeye, buna göre bazı maddeler ilave ederek, bir tasarı şeklinde meclise sundu.

Yapılan müzakerelerden sonra oturum başkanı 183 oy kullanıldığını, kanununun 13 redde karşılık 169 oyla kabul edildiğini bildirdi. Dileği, bu 13 kişinin açık oturumda olumlu oy vermelerini istedi. Mustafa Kemal Paşa, kendisine gösterilen güvene teşekkür etmiş, çok zorunlu olmadıkça hükümetin sarsılmamasını istemiş, bazı atamaları meclise sunarak ilk icraatına başlamıştır.²¹ Meclis, açık oturuma geçerek kanunu oybirliği ile kabul etti.

Başkumandanlık Kanunu, Büyük Millet Meclisi'nin 5 Ağustos 1921 günü yapılan iki gizli oturumundan sonra, Rıza Nur Bey (Sinop) ve arkadaşlarının teklifi, Edirne Milletvekili Şeref Bey'in “vatanın istihlası ve milletin istikbalini istihdaf eden bu kanunun bil-münakaşa kabulünü rica etmesi”, oturum başkanı Dr. Adnan Bey'in tartışmasız ve görüşmesiz oylanması isteği neticesi, oturuma katılan 184 üyenin oybirliği ile aşağıdaki kanun kabul edildi:²²

“1- Millet ve memleketin mukadderatına bilfiil vâzülyed yegâne kuvvet-i âliye olan ve azasından her birinin Kanun-ı Esasi ve Teşkilatı Esasiye Kanunu ile hukuk ve masuniyet-i teşriyesi, tabiati ile mahfuz ve şahsiyet-i maneviyesi Başkumandanlığı haiz bulunan Türkiye

¹⁹ A.g.e., s. 177-178, 180.

²⁰ A.g.e., s. 177-179.

²¹ A.g.e., s. 180-181 ve bkz. s. 182-185, 166-167; Atamalar için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, XII, I: 62, s. 19-21.

²² TBMM Zabıt Ceridesi, XII, I: 62, s. 18-19.

Büyük Millet Meclisi kuyud-ı âtiye ile Başkumandanlık vazife-i fülüyesine kendi Reisi Mustafa Kemal Paşa'yı memur eylemiştir.

2- Başkumandan ordunun maddi ve manevi kuvvetini azami surette tezyit ve sevk ve idaresini bir kat daha tarsin hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin buna müteallik salâhiyetini Meclis namuna fiilen istimâle mezundur.

3- Müşarünileyhe baladaki mevat ile mevdu sıfat ve salahiyet üç ay müddetle mukayyettir. Meclis lüzum gördüğü takdirde bu müddetin inkızasından evvel dahi bu sıfat ve salahiyeti ref' edebilir.

4- İşbu kanun tarih-i neşrinden itibaren meriyülicradır.

5- İşbu kanunun icrasına Türkiye Büyük Millet Meclisi memurdur."

Kanunun kabulü üzerine söz alan Mustafa Kemal Paşa, Meclisin manevi şahsiyetinde bulunan Başkumandanlık görevini fiilen yerine getirmeye memur edilmiş olmak ve kendisine gösterilen güvenden dolayı teşekkür etmiş, milletimizi esir etmek isteyen düşmanları yeneceğimize ilişkin inancının hiçbir zaman sarsılmadığını söylemiştir. Tek ihtiyacı, Meclisin kendisini koruması ve milletin daima yardım etmesidir. Görevine fiilen başladı.²³

Şeref Bey (Edirne), bunun tarihi bir karar olduğunu belirtilip, "her açıdan inkilâbın başında muazzam bir dimağ bitmiştir. Sen en büyük milletin büyük reisi milletin senin omuzlarına yüklediği bu muazzam yükü, bu zafer alemini, bu milletin al bayrağını, zafer merasimini ta ülerilere götüreceksin... Sen kurtaracaksın. Tarihe namun altın harflerle geçecektir." dedi. Muhittin Baha Bey (Bursa), "ümidimiz sizin mazide parlayan yüksek dehanıza merbuttur. Siz Anadolu'da bir Kemal yeri vücuda getireceksiniz ve onun karşısında başkaları için bir zeval yeri olacaktır."²⁴ sözleriyle duygularını açıkladı.

Başkomutan 5 Ağustos 1921'de orduya ve millete bir beyanname yayınladı. Burada Yunan ordusunun yıpratıldığı, ordunun asıl cevherinden bir şey kaybetmediği, düşmanın karargâh ve kaynaklarından uzaklaştığı açıklandı. TBMM'den alınan yetki ve milli iradenin gücüyle her şey yapılarak Allah'ın yardımıyla düşmanın anayurdun harim-i ismetinde boğularak kurtuluş ve istiklale kavuşulacağı vurgulandı.²⁵

Nitekim Başkomutan hemen 7-8 Ağustos 1921'de ordunun güçlendirilmesini amaçlayan kanun hükmündeki Tekâlif-i Milliye emirlerini yayınladı. Bu on emrin özeti kısaca şöyledir:²⁶

1- Her kazada bir Tekâlif-i Milliye komisyonu kurulacak.

2- Tüccar ve ahali elindeki çamaşırılık bez, erkek elbisesi yapmaya elverişli her çeşit kumaş ile kösele, astar, meşin, sahtiyan, çarıklık deri, mih, hayvan malzemesinin %40'ına el konacak.

²³ A.g.e., s. 19; Ayrıca bkz. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I, s. 173, Ankara 1961.

²⁴ A.g.e., s. 20.

²⁵ Atatürk'ün Bütün Eserleri, XI, s. 286, İstanbul 2005.

²⁶ F. Belen, a.g.e., s. 342-344.

- 3- Her ev bir kat çamaşır, bir çift çorap ve çarık hazırlayacak.
- 4- İnsan ve hayvan yiyeceklerinin %40'ına bedeli sonra verilmek üzere el konacak.
- 5- Nakil vasıtaları ayda bir olmak üzere, 100 kilometre kullanılacak.
- 6- Ordunu yiyeceğine ve giyimine yarayacak bütün metruk mallara el konacak.
- 7- Muharebeye elverişli bütün silahlar üç gün içinde teslim edilecek.
- 8- Akaryakıt, kamyon lastiği, haberleşme malzemesinin %40'ı alınacak.
- 9- Silah ve malzeme yapan ustaların isimleri tespit edilecek.
- 10- Her çeşit araba ve hayvanın %20'si alınacak.

Bu emirlerle dünyada ilk kez topyekûn mücadele uygulanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, *“savaş demek, yalnız iki ordunun değil, iki milletin bütün varlıklarıyla, bütün maddi ve manevi güçleriyle, karşı karşıya gelmesi ve birbirleriyle vuruşmasıdır. Bundan ötürü Türk milletini, cephede bulunan ordu kadar, fiilen ilgilendirmeli idim. Gelecekteki savaşların tek başarı şartı bu söylediğim hususlarda mündemiç olacaktır.”*²⁷ dedi.

Bu emirlerin uygulanmasını sağlamak için de Kastamonu, Samsun ve Konya'da İstiklal Mahkemeleri kurdu. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa'nın teklif ettiği takdirname ve taltif kanunu kabul edildi.²⁸

Başkumandanlık Kanunu'nun 5 Kasım 1921'den itibaren üç ay daha uzatılması teklifi, gizli oturumda gündeme geldiğinde (31 Ekim 1921), kanunun etkili ve yararlı olduğu görüşüne herkes katıldı. Kırşehir Milletvekili Müfit Efendi, kanunun amacı ve etkilerini dile getirip meclisin, savaşın en şiddetli ve en zor safhasında Mustafa Kemal Paşa'yı ordunun başına tayin ettiğini, bununla ordu ve milletin kuvvetlendiğini söyledi. Askeri yönden, iyi savunmalarla düşman geri atılmıştı. Düşman Ankara'yı alamamış ve geri çekilmişti. Görev henüz tamamlanmamıştır, devam etmelidir. Siyasi yönden ise, görev uzatılmadığında dışta, *“Türkiye Hükümeti gayesine ulaşmıştır ve daha ileri gitmekten vazgeçmiştir”*²⁹ denileceğini, bunun da zararlı olacağını savundu.

Kanunun ikinci maddesi hakkındaki kuşkulara karşı, Mustafa Kemal Paşa tekrar açıklama yaptı: *“Bu kanun dışı bir durum değildir ve Meclis tüm yasama yetkisini Başkumandana devretmiş değildir. Sırf orduyu takviye etmek içindir. Meclis, isterse kanunu reddedebilirdi. Meclis, ordunun güçlenmesi için yetkiyi düzenleme gücüne sahipti. Memba kendisindedir. Verdiyse kendisi kanunla vermiştir. Meclis tüm yetkilerini bir üç beş adama verebilirdi. Buna ilişkin 1916 yılında, Fransa ve İngiltere'den örnekler verdi. Vatani kurtarmak, savaşta iyi sonuç almak için gerekli idi. Koşullar, ihtiyaçların zaman kaybetmeye uygun olmadığını gösteriyordu.”*

²⁷ F. Belen, *a.g.e.*, s. 343.

²⁸ F. Belen, *a.g.e.*, s. 343.

²⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, II, s. 413-415.

Açık oturuma geçilmesi teklifi, Hüseyin Avni Bey'in, aleni celsenin neşredilmesi teklifi ile birleştirilerek oylandı. Meclisin açık oturumunda oylanan kanun; 11 ret, 15 çekimsere karşılık 177 oy ile kabul edildi.³⁰

Kütahya ve Eskişehir Savaşları ile sonrası, bir başka deyişle Sakarya Savaşı öncesi, bunalımdan kurtuluşun tek yolu, Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun başına geçmesi olarak görülmüştür. Başkumandanlık Kanunu ile Mustafa Kemal Paşa'ya verilen görevin niteliği kanunun gündeme her gelişinde eleştirilere ve dokunaklı sözlere yol açmıştır. Her önemli konuda olduğu gibi, kanun önce meclis gizli oturumlarında görüşülmüş ve oylanmış, alınan karar meclis açık oturumlarında tartışmasız kabul edilmiştir. Bunun nedeni, iç ve dış kamuoyuna, meclisin birlik ve kararlılık içinde olduğu izlenimini vermektir.

20 Temmuz 1922 günü, Dr. Refik ve Operatör Emin beyler, Başkumandanlığı zorunlu kılan nedenlerin devam ettiği gerekçesi ile Başkumandanlık Kanunu'nun, 5 Ağustos 1922 tarihinden itibaren üç ay daha uzatılmasını teklif ettiler. İkinci gurup üyelerinden Mersin milletvekili Selahattin Bey ve on beş arkadaşı şu önergeyi verdiler: *"Temdidi teklif olunan Başkumandanlık Kanununun ikinci maddesinin idamesi meclis-i âlinin salâhiyet-i teşriyesini tahdid ve tenkis etmekte olduğundan bu maddenin lağvını ve lağvı hususunun tayinini esami ile reye vazını teklif eyleriz."*

Bu önerge konusunda söz alan Mustafa Kemal Paşa, geçirilen en buhranlı günlerde meclisin, savaş durumunun gerektirdiği kesin ve ciddi önlemleri alırken, Başkumandanlık Kanunu'nu çıkardığını ve özel bir madde ile milli irade ve kendi iradesinin önemli bir kısmını kendisine vererek, *"istihsal-i zaferi memur"* olduğunu belirtti. Bu isabetli karar ve güven sonucu bugün, ordumuzun maddi ve manevi gücü, olağanüstü hiçbir önlemi gerektirmeyecek, milli amacı tam bir güvenle gerçekleştirecek aşamaya ulaşmıştır. Bu nedenle artık, böyle bir yetkiyi sürdürmeye gerek ve ihtiyaç kalmadığı kanaatindedir.

"Hâkimiyet-i milliyenin bilâkayd ü şart millette... Başkumandanlık sıfat ve salâhiyeti doğrudan doğruya Meclis-i Âlinizin şahsiyeti maneviyesinde mündemiçtir. Bu makam olsa olsa, Misak-ı Milli'nin özüne uygun kesin sonuca ulaşacağımız güne kadar sürerdi. Mutlu sona ulaşacağımıza kuşku yoktu. O gün İzmir, Bursa, İstanbul ve Trakya anayurda katılmış olacaktı.

Makam-ı riyasetinizde bulunmakla mübahi olan âcizleri o gün iki ke-re mesud olacağım. İkinci saadetimi temin edecek olan husus, benim bundan üç sene evvel dava-yı mukaddesemize başladığım gün bulunduğum mevkie dönebilmekliğim imkânı olacaktır. Hakikaten sine-i millette serbest bir ferd-i millet olmak kadar dünyada bahtiyarlık yoktur. Vakıf-ı hakayık olan, kalb ve vicdanında manevi ve mukad-

³⁰ Kanuna kabul, ret, çekimsere oy verenler için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, XIX, s. 529-530.

*des hazlardan başka zevk taşımayan insanlar için ne kadar yüksek olursa olsun, maddi makamın hiçbir kıymeti yoktur. Sözlerime hitam verirken mevzu-ı müzakere edilecek kanunda bu salâhiyetin merfu olmasını nazar-ı dikkatte bulundurmanızı rica ederim.*³¹

Kanun tasarısı görüşülerek oylandı ve süresiz olarak şu şekilde kabul edildi.³²

1- Millet ve memleketin mukadderatına bilfiil vazıyüed yegâne kuvvet-i âliye olan ve azasından her birinin Kanun-ı Esasi ve Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile hukuk ve masuniyet-i teşriyyesi tabiatıyla mahfuz ve şahsiyet-i mâneviyesi Başkumandanlığa haiz bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi, Başkumandanlık vazife-i milliyesine muvakkaten kendi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini memur etmiştir.

2- Meclis lüzum gördüğü takdirde bu sıfat ve salâhiyeti ref' eder.

3- İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

*4- İşbu kanun Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından icra olunur.*³³

Ülkenin geleceğini etkileyen bu kanun, sırasıyla 31 Ekim 1921, 4 Şubat 1922, 6 Mayıs 1922 tarihlerinde üçer aylık süreler için yenilenmiş, 20 Temmuz 1922 tarihinde yasada değişiklik yapılarak süresiz olarak uzatılmıştır.³⁴ Ancak başkomutanın yetkileri kısıtlanmıştır.³⁵

Sonuç

Başkumandanlık Kanunu, Yunan saldırısı sonucu, ülkenin büyük tehlike altında olduğu olağanüstü bir zamanda gündeme gelmiştir. Bu kanun ümitsizlik ve güvensizliğin had safhaya ulaştığı bir sırada, ordunun ihtiyaçlarının hemen karşılanması, güçlendirilmesi, daha iyi sevk ve idare edilebilmesi, hızlı karar verilip uygulanması mecburiyetinden doğmuştur.

Askeri ve siyasi yeteneklerini hemen herkesin kabul ettiği TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın meclisçe krizin çözümü için geniş yetkilerle başkomutanlığa getirilmesi, onun zor zamanların lideri olduğunu göstermektedir. Mustafa Kemal Paşa'ya güven esasına dayanan kanun, tüm eleştirilere karşın, ülkenin kurtarılması hedefine hizmet etmiş ve amacına ulaşmıştır.

Başkumandanlık Kanunu, TBMM Başkanı Mustafa Kemal'in 8 Temmuz 1919'da bırakmak zorunda kaldığı askerlik mesleğine yeniden dönüşünü sağlamıştır. Sakarya Savaşı sonrası Mustafa Kemal Paşa'nın üstün askerlik ve siyasi yetenekleri meclisçe Gazi ve Mareşal unvanı ile taltif edilmiştir.

³¹ A.g.e., s. 430-431; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, V, s. 23-24; Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 1104, İstanbul 1990; Fahri Coker, *Türk Parlamento Tarihi (1919-1923)*, I, s. 235, Ankara 1994.

³² TBMM Zabıt Ceridesi, I, İ: 77, s. 430, Ankara 1959.

³³ TBMM Zabıt Ceridesi, I, s. 435.

³⁴ M.K. Atatürk, a.g.e., s. 446.

³⁵ Esma Torun Çelik, "Başkumutanlık Yasası Tartışmaları", 90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana, s. 101, Ankara 2012.

Mustafa Kemal Paşa'nın kanunun verdiği yetkiyi bir amaç olarak değil, araç olarak kullanması, muhalefetin eleştirilerini boşa çıkarmıştır. Üstelik milli egemenlik ve milli iradeye dayandırılan tartışma, öneri ve eleştirilerin de yersiz olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda muhaliflerin Mustafa Kemal Paşa'yı yıpratmak, dışlamak, çalışamaz duruma getirmek yolundaki faaliyetleri etkili olamamıştır. Olayların akışı Mustafa Kemal Paşa'nın önlenemez yükselişini ve liderliğini perçinlemiştir.

Başkomutanlık tartışması, dolaylı yoldan da olsa, 20 Temmuz 1922'den sonra da devam etmiştir. TBMM Başkanı ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın siyasi konularda İtilaf Devletleri ile ilişki kuramayacağı, askerlik görevinin sona erdiği, işlerin Bakanlar Kurulu'nca yürütülmesi gerektiği ileri sürülerek etkinliği kırılmak istenmiştir. Bu kanunla dünya tarihinde eşine az rastlanan topyekün bir Milli Mücadele'nin yolu açılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra da Başkomutanlık unvanını kullandığı görülmektedir. Kanunun kaldırıldığına dair bir düzenleme yapılmamıştır. Ancak, Başkomutanlık Kanunu'nun 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanı ve Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçilmesi ile kendiliğinden son bulduğu kabul edilmelidir. Mustafa Kemal Paşa'ya Başkomutanlığın verilmesi, aynı zamanda onun devlet başkanlığı konumu da güçlendirdi.³⁶ Nitekim 20 Nisan 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 40. maddesinde “Başkumandanlık Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i maneviyesinde mündemiç olup Reisicumhur tarafından temsil olunur.”³⁷ denilerek fiili durum resmileştirilmiştir.

Kaynaklar

Akgün, Seçil, “Meclis Tutanaklarında Atatürk'ün Başkomutanlığı”, *Büyük Zafer ve Sonuçları (60. Yıldönümü Toplantı Bildirileri)*, İstanbul 1982.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, İstanbul 2005.

Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, XI, İstanbul 2005.

Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, I, Ankara 1961.

Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, V, Ankara 1961.

Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1983.

Coker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi (1919-1923)*, I, Ankara 1994.

Çelik, Esmâ Torun, “Başkomutanlık Yasası Tartışmaları”, *90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana*, Ankara 2012.

Kili, Suna-Gözübüyük, A. Şeref, *Türk Anayasa Metinleri*, İstanbul 2000.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, II, Ankara 1985.

TBMM Zabıt Ceridesi, I; *TBMM Zabıt Ceridesi*, XII; *TBMM Zabıt Ceridesi*, XIX.

Yalman, Ahmet Emin, “Başkomutanlık Kanunu”, *Atatürk Yolu*, Sayı: 9, Mayıs 1992.

Yüceer, Saime, “Sakarya Zaferine Giden Yolda Önemli Bir Devrim: Mustafa Kemal Paşa'ya Başkomutan Unvanının Verilmesi”, *90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana*, Ankara 2012.

³⁶ Saime Yüceer, “Sakarya Zaferine Giden Yolda Önemli Bir Devrim: Mustafa Kemal Paşa'ya Başkomutan Unvanının Verilmesi”, *90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana*, s. 134, Ankara 2012.

³⁷ Suna Kili-A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, s. 128, İstanbul 2000.